

מחקר ויעוץ
أبحاث والاستشارة
Research & Consulting

החברה הערבית בצל המלחמה

השפעות מצב החירום בתחומים נבחרים

מחקר עבור ג'וינט ישראל

דצמבר 2023

מוגש על ידי חברת נאס – נאס ליעוץ ומחקר חברתי בע"מ

צוות המחקר: ד"ר בטי בנבנישתי | ד"ר נסרין חדאד | חאג' יחיא | אביבית חי

מבוא

3 _____

פרק 1

4 _____ **השפעת המצב הביטחוני על תחושת השייכות וההזדהות של החברה הערבית עם כלל החברה הישראלית**

1.1. חששות מפני אירועי אלימות בישראל על רקע לאומני ודעת הקהל בחברה הערבית

פרק 2

8 _____ **המרחב הווירטואלי בצל מלחמה: השפעת תכני הרשת והרשתות החברתיות על שיח החברה המשותפת בישראל, ואפיקי פעולה אפשריים**

2.1. תופעת הפייק-ניוז
2.2. ביטויי שנאה והסתה וניטור השיח הציבורי

פרק 3

11 _____ **הון אנושי בתחומי הטיפול והרווחה, ואתגרים הצפויים לאנשי המקצוע בעקבות המלחמה**

3.1. בריאות הנפש
3.2. מחסור של נשים ערביות בתחומי הרפואה
3.3. מגבלות בשימוש בשירותי בריאות מרחוק
3.4. השעיה ופיטורים של עובדי רפואה ערבים
3.5. אתגרים בריאותיים נוספים בחברה הערבית

פרק 4

15 _____ **בני נוער בצל המלחמה: אתגרים בעבודה עם בני נוער**

4.1. עוני
4.2. הישגים לימודיים
4.3. נשירה מבית הספר
4.4. אקלים חברתי ומצב נפשי
4.5. נוער בסיכון ובסיכון לפשיעה
4.6. חוסר מעש בקרב צעירים ערבים

22 _____ **סיכום**

בעקבות הטבח המזעזע שביצעו אנשי חמאס ב-7 לאוקטובר, בו נרצחו כ-1,200 ישראלים, נחטפו מעל ל-200 אזרחים ביניהם ילדים וקשישים, ואלפים רבים נפצעו פיזית ונפשית, הוטלה החברה בישראל אל תוך סחרחרת שלא ידענו כדוגמתה בעבר. בתגובה למאורעות אלו הכריזה הממשלה על "מלחמת חרבות ברזל" (להלן "המלחמה"), ולאחר תקיפות רבות מהאוויר ותחת ארטילריה כבדה נכנס צה"ל לתוך רצועת עזה לצורך "מיטוט ארגון החמאס והשבת החטופים הישראלים". מאז ה-7 באוקטובר ועד כתיבת שורות אלו נהרגו מעל 440 חיילים ואנשי כוחות הביטחון¹ ויותר מ-18,000 תושבי רצועת עזה.² החברה הישראלית כולה שקעה אל תוך טראומה קולקטיבית שמאיימת על מרקם החיים בתחומים רבים ובעיקר ביחסים שבין יהודים לערבים בתוך ישראל.

דוח זה מבקש להציג תמונת מצב של החברה הערבית בישראל בצל המלחמה והוא סוקר ארבעה תחומים:

1. השפעת המצב הביטחוני על תחושת השייכות וההזדהות של החברה הערבית עם החברה הישראלית
2. המרחב הוירטואלי בצל מלחמה: השפעת תכני הרשת והמרחב על שיח החברה המשותפת בישראל
3. הון אנושי בתחומי הטיפול והרווחה והאתגרים הצפויים לאנשי המקצוע בעקבות המלחמה
4. בני נוער בצל המלחמה: אתגרים בעבודה עם בני נוער כתוצאה מהמצב

כל אחד מהתחומים מושפע מהמצב שהתקיים בישראל ערב המלחמה, שכן המלחמה העצימה את המצוקות הקיימות, ועל כן בכל פרק מוצגים נתונים רלוונטיים לכל תחום, ובפרט בהיבט היהודי-ערבי שהושפע מהמלחמה באופן דרמטי ביתר.

בפרק הראשון מובאים תוצאות סקרים שבוצעו לאחר הטבח ומראים הזדהות גבוהה יותר של אזרחי ישראל הערבים עם המדינה וגינוי של הטבח, זאת לצד תחושות של רדיפה פוליטית ושל פסימיות לגבי עתידה של המדינה. **הפרק השני** מראה כי המלחמה קיבלה ביטוי משמעותי ברשתות החברתיות על ידי הפצת מידע שקרי – פייק-ניוז, אשר הציף את הרשת והשפיע על השיח שמתקיים בה. במקביל המלחמה גם העצימה את חילוקי הדעות, האלימות וההסתה ברשת האינטרנט, הן מצד יהודים והן מצד ערבים. **הפרק השלישי** עוסק בהון האנושי במרחב הטיפולי ומראה כי החוסרים הגדולים בכוח אדם בתחום בריאות הנפש שהיו קיימים עוד קודם למלחמה מתעצמים אל נוכח המצב, בו גם החברה הערבית חווה טראומה ופגיעה משמעותית, אך קיים בה חוסר משמעותי של אנשי טיפול מתאימים. הפרק גם מפרט את האתגרים הבריאותיים איתם מתמודדת החברה הערבית בישראל אשר מתעצמים בעיתות משבר ומתייחס גם לדיווחים על עובדים ערבים במערכת הבריאות שננזפו, הוזמנו לשימוע, ואף פוטרו בשל טענות לכך שהשמיעו עמדה ביקורתית לגבי המלחמה בעזה, דבר זה מאיים על מרקם החיים המשותפים המוצלח שמתקיים במערכת הבריאות. **הפרק הרביעי** עוסק במצבם של בני הנוער הערבי בישראל אשר רובם מוגדרים כנערים בסיכון ומצבם מחמיר ומעמיק בתקופות של משבר לאומי.

1 מרכז המידע למודיעין ולטרור על שם אלוף מאיר עמית, ["מלחמת חרבות ברזל", תמונת מצב נכון ל-13 בדצמבר 2023, 13:00](#)
Hostilities in the Gaza Strip and Israel - reported impact | Day 70, [OCHA website](#), December 15, 2023 2

השפעת המצב הביטחוני על תחושת השייכות וההזדהות של החברה הערבית עם כלל החברה הישראלית

מרקם החיים המשותפים בישראל בין יהודים לערבים עומד למבחן בעיתות מלחמה וקונפליקט, בין אם מדובר על קונפליקטים עם מדינות ערב ובין אם מדובר בפלסטינים, ומשברים ביטחוניים חיצוניים אף מובילים לעוינות הדדית ולעימותים אלימים, מצב שהתבטא באופן החריף ביותר באירועי מאי 2021. עם זאת, אירועי ה-7 באוקטובר והמלחמה שבאה בעקבותיהם, על אף היותם המשבר הבטחוני הקשה ביותר עימו התמודדה ישראל מזה עשרות שנים, ועל אף חששות רבים ונבואות זעם מוקדמות, לא עוררו מחאות של ממש ברחוב הערבי. למעשה, אף ההפך מכך: בשטח התקיימו ומתקיימות פעולות רבות של סולידריות יהודית-ערבית ושל התגייסות מצד החברה הערבית לטובת מצב החירום, וכתבות בתקשורת ומספר סקרים (עליהם יפורט בהמשך) שהועברו בקרב הציבור הערבי בישראל לאחר פרוץ המלחמה מראים כי הוא מזדהה עם החברה הישראלית ומתנגד למעשי האלימות של החמאס, יחד עם ירידה באופטימיות לגבי עתידה של המדינה מאשר הציבור היהודי.

1.1. חששות מפני אירועי אלימות בישראל על רקע לאומני ודעת הקהל בחברה הערבית

על רקע התפרצות האלימות בין יהודים וערבים אזרחי המדינה בערים מעורבות ובאזורים מעורבים במאי 2021, עלו חששות רבים בציבור ובקרב מומחי ביטחון וקובעי מדיניות מפני התפרצות דומה גם במלחמה הנוכחית. חששות אלו מתבטאים, למשל, בסקר שערך מכון אקורד כשבועיים לאחר תחילת המלחמה, ב-19-23 באוקטובר, במדגם מייצג של יותר מ-1,000 משיבים, ערבים ויהודים. מהסקר עולה כי 90% מהיהודים ו-70% מהערבים סברו באותה העת שיש סיכוי שאירועי אלימות כמו אלו שהתרחשו במאי 2021 יחזרו על עצמם, ובו זמנית, 98% מהערבים ו-90% מהיהודים הביעו התנגדות לאלימות בין הקבוצות.³

ואכן, על אף חששות אלו ונבואות זעם של מנהיגים פוליטיים, לא נרשמו אירועי אלימות חריגים או אפילו מחאות משמעותיות נגד המלחמה בעזה ומספר מנהיגים של הציבור הערבי בישראל גינו את אירועי ה-7 באוקטובר, ופנו לאזרחים הערבים בבקשה שלא להיגרר לפרובוקציות.⁴ כמו כן, לאורך השבועות שעברו מאז תחילת הלחימה קודמו מספר רב מאוד של יוזמות שטח הכוללות שיתופי פעולה בין יהודים לערבים כגון המשמר היהודי-ערבי ביפו,⁵ ומרכזי סיוע משותפים בניהול יהודי-ערבי ברהט,⁶ החמ"ל בכפר קאסם, ויוזמות נוספות של ארגוני חברה אזרחית שמקיימות מפגשים ופעולות הסברה אשר נושאות מסרים של חיים משותפים, מניעת הסתה ואלימות, ועוד.⁷

חשוב לציין כי החברה הערבית ספגה גם היא פגיעה קשה ב-7 באוקטובר, כאשר עשרות בדואים נרצחו ונשבו בהתקפה של החמאס על עוטף עזה, ומטחי הטילים הן מהצפון והן מהדרום פוגעים גם בישוים ערבים שרבים מהם אינם ממוגנים.⁸ בנוסף יש להניח שכמו כל תושבי המדינה ההיחשפות למעשי האלימות הקיצוניים באכזריותם הייתה טראומטית גם לאזרחים הערבים.

3 אור קשתי, המלחמה מלבה את השנאה של יהודים כלפי ערבים: 90% צופים עימות פנימי. הארץ 15.11.23.
4 גדעון אוקו, מנסור עבאס בריאיון: "מגנה כל הסתה או הזדהות עם פשעי ה-7 באוקטובר, מרגיש את כאב הקורבנות". N12, 10.11.23. איימן עודא, "אין שום דבר העולם המצדיק כהוא זה פגיעה בחפים מפשע", ערוץ הכנסת, 12.10.23. אדם אסעד, להיות אזרח ערבי אחרי 7 באוקטובר. YNET 13.11.23.
5 מעיין בוניץ, הערבים מפחדים מהשתקה והיהודים מפחדים מהסתה. אתר MAKO 26.10.23.
6 איליה יגורוב, יוזמה מרגשת ברהט: חמ"ל יהודי-ערבי לחלוקת חבילות מזון לנתוקים עקב המצב. ישראל היום, 30.10.23.
7 בכר זועבי, קצת תקווה: יוזמות ערביות-יהודיות שנאבקות בהסתה ובייאוש, שיחה מקומית, 30.10.23.
8 שילה פריד, ללא מיגון - מעל 10 נרצחים ועשרות נעדרים, הטרור של החמאס פוגע בכפרים בדואים. מקור ראשון 8.10.13.

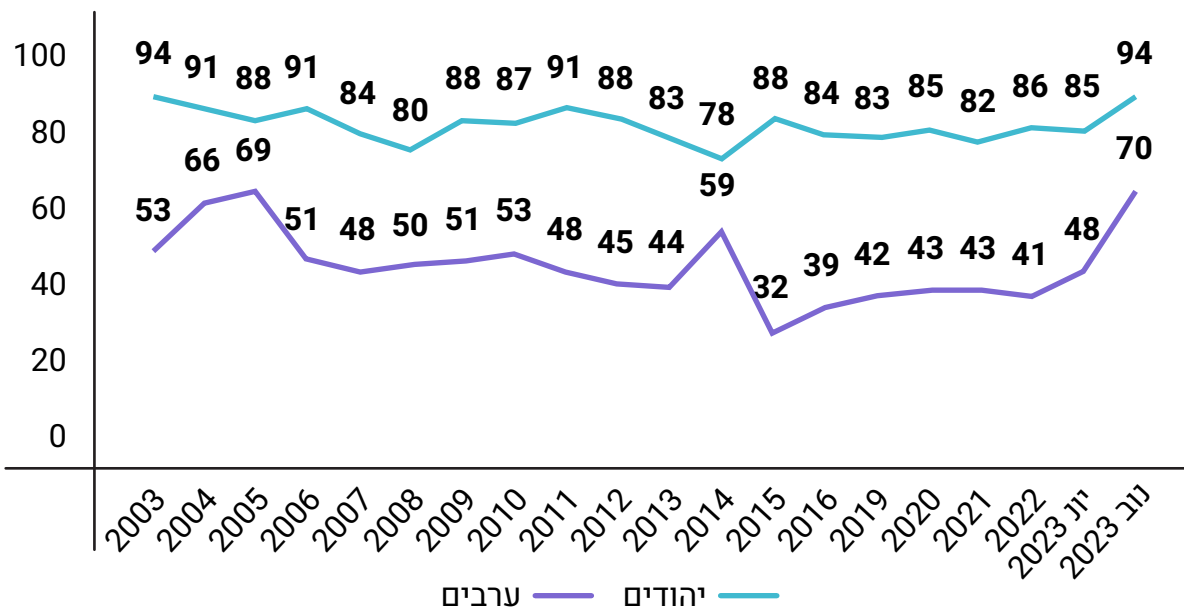

סקר עמדות כלפי הטבח שביצע החוקר נמרוד ניר ממכון ניר מהמשיבים הביעו התנגדות למתקפה של חמאס, כשמתוך 20% הנותרים, 2% הביעו תמיכה בתקיפה והיתר סירבו להשיב. בנוסף, 75% מהמשיבים הצהירו על מוכנות להתנדב ולסייע לאזרחים שנפגעו במתקפה, 66% הביעו תמיכה בזכותה של המדינה להגן על עצמה מפני מתקפת חמאס, ו-85% מהמשיבים מתנגדים לחטיפתם של אזרחים.⁹

גם בסקר שערך המכון הישראלי לדמוקרטיה ב- 6-7.11.23 ביטאו המשיבים הערבים התנגדות להתקפה של החמאס והזדהות גבוהה עם מדינת ישראל. ממצאי הסקר עולה כי 70% מהערבים מרגישים חלק ממדינת ישראל ובעיותיה (94% בקרב המשיבים היהודים). הן בקרב היהודים הן בקרב הערבים, שיעור החשים חלק מהמדינה הוא הגבוה ביותר שנמדד מאז החלו לשאול שאלה זו ב-2003. בשתי הקבוצות, אך במיוחד בקרב הערבים, מדובר על זינוק של ממש בהשוואה למדידת יוני 2023.

עורכי הסקר מסבירים כי בקרב הערבים שיעור הנוצרים והדרוזים המרגישים חלק ממדינת ישראל (84%) גבוה משיעור המוסלמים (66%), אך בכל העדות הדתיות מדובר ברוב משמעותי. מפילוח לפי גיל עולה כי העלייה הגדולה ביותר בתחושה כי הם חלק ממדינת ישראל ובעיותיה חלה אצל הצעירים הערבים, גילי 18-24 (44% - יוני, 44% - נובמבר - 70%).

מרגישים חלק ממדינת ישראל ובעיותיה (% , יהודים וערבים) - התפלגות על פני 20 שנה¹⁰

⁹ עינב חלבי, סקר אקדמי: 80% מערביי ישראל מתנגדים למתקפה הרצחנית של חמאס בדרום. Ynet 12.10.23.

¹⁰ תמר הרמן ואור ענבי, סקר בזק "חרבות ברזל": שיא של 20 שנה בתחושת השייכות למדינה הן בקרב יהודים והן בקרב ערבים. אתר המכון הישראלי לדמוקרטיה, 10.11.23.

שאלה נוספת שבחנה את תחושת השייכות של הערבים לישראל בחנה האם יש שינוי בהעדפות הציבור בנוגע להישארות בארץ או לחילופין הגירה. זוהי שאלה שנבדקה שבע פעמים מאז 2015: "אם תהיה לך אפשרות לקבל אזרחות אמריקאית או אזרחות של מדינה אחרת במערב, האם תעדיף לעבור ולחיות שם או שתעדיף להישאר לחיות בישראל?" רוב גדול מהמרוויינים מעדיפים להישאר בישראל (כלל המדגם - 77%, יהודים - 80.5%, ערבים - 59%), ורק מיעוט מעדיפים לעבור לחיות בחו"ל (כלל המדגם - 11%, יהודים - 8%, ערבים - 26%).

אם תהיה לך אפשרות לקבל אזרחות אמריקאית או אזרחות של מדינה אחרת במערב, האם תעדיף לעבור ולחיות שם או שתעדיף להישאר לחיות בישראל?¹¹

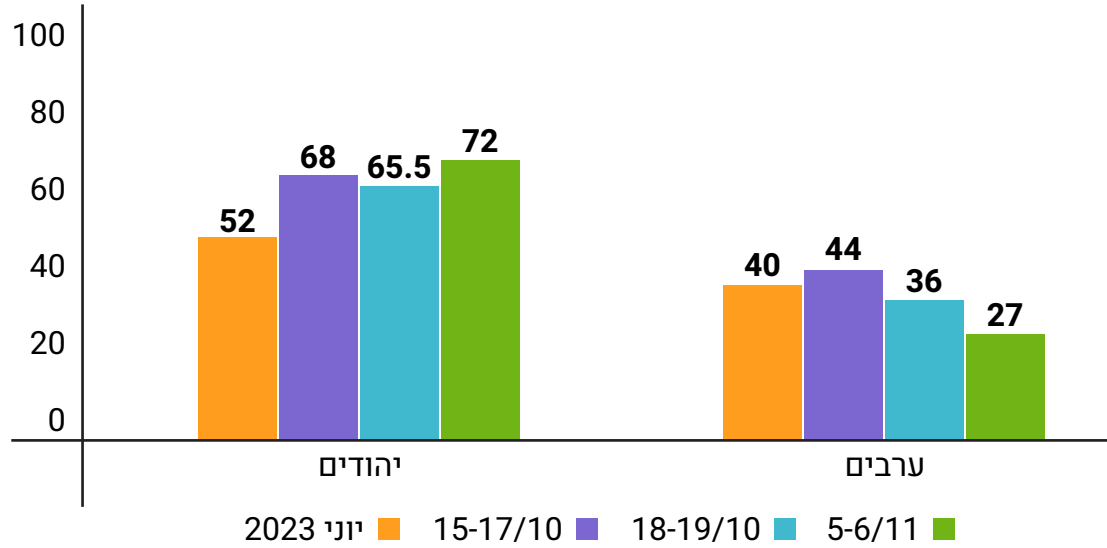
ערבים	יהודים	כלל המדגם	
26.1	7.7	10.8	אעדיף לעבור לחיות שם
58.9	80.5	76.9	אעדיף להישאר לחיות בישראל
15.0	11.8	12.3	לא יודע/ת
100	100	100	סה"כ

הן אצל היהודים הן אצל הערבים נמדדה הפעם ירידה בשיעור המעדיפים להגר. אצל היהודים שיעור הרוצים כיום להגר הוא הנמוך ביותר בעשור האחרון. בקרב הערבים מדובר בירידה בשיעור הרוצים להגר, לאחר עלייה משמעותית ביוני האחרון.

סקר המכון לדמוקרטיה בדק גם את תפיסת העתיד של הנשאלים ובחן מה מידת האופטימיות או הפסימיות שלהם לגבי עתידה של מדינת ישראל. בחודש יוני 2023, רק מחצית מהיהודים דיווחו כי הם אופטימיים לגבי עתיד המדינה, ושיעורם גדל ועלה מתחילת המלחמה והגיע במדידה האחרונה ל-72%. מנגד, בעוד בקרב הערבים נמצאה עלייה קטנה באופטימיות מיד עם תחילת המלחמה לעומת הסקר של יוני 2023, ככל שהמלחמה מתקדמת שיעור האופטימיים בציבור זה הולך וקטן, ועל פי המדידה האחרונה רק כרבע מהם אופטימיים. זהו השיעור הנמוך ביותר שנמצא מתחילת המדידות בשנת 2009.

אופטימיים לגבי עתידה של מדינת ישראל (% יהודים וערבים)

המרחב הווירטואלי בצל מלחמה: השפעת תכני הרשת והרשתות החברתיות על שיח החברה המשותפת בישראל, ואפיקי פעולה אפשריים

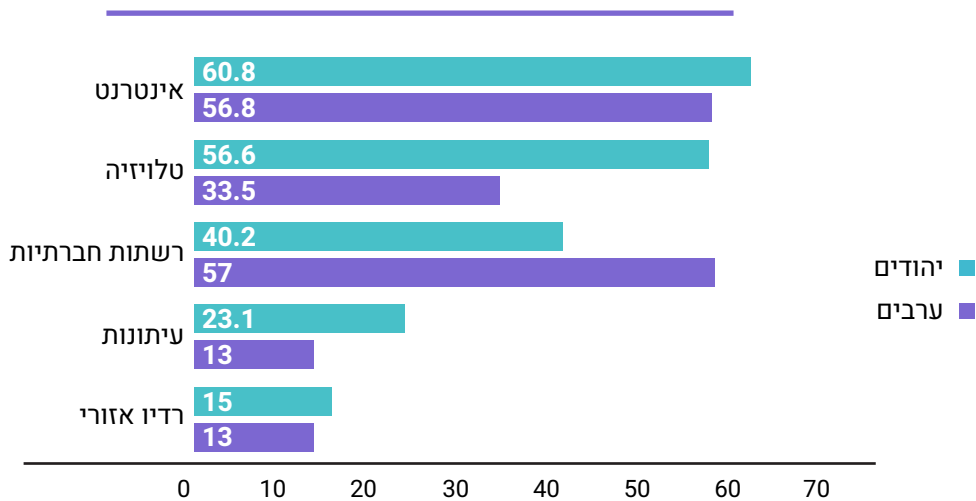
הרשתות החברתיות הן כיכר העיר הווירטואלית בה מובא מידע, מבוטאים רעיונות ומתחולל דיון ציבורי בהיקפים שהמין האנושי לא הכיר מעולם. עם זאת, היכולת המאוד מוגבלת של הפלטפורמות החברתיות השונות לנטר את השיח הפכו אותן לכר נרחב להפצה של מידע שקרי מזיק ופוגעני. שניים מהמופעים המרכזיים של מידע מסוג הם תופעת הפצת המידע הכוזב – פייק-ניוז, וביטוי שטנה והסתה כלפי יחידים וקבוצות אתניות ולאומיות. בעקבות המלחמה שתי התופעות הללו התגברו והתעצמו במאות אחוזים¹² והן עשויות להוות סכנה של ממש לקיומו של שיח על חברה משותפת בישראל.

2.1. תופעת הפייק-ניוז

תופעה זו של הפצת מידע שקרי ברשת האינטרנט היא אחת התופעות המלוות את הרשת מתחילת דרכה והיא מתעצמת בעיתות של קונפליקטים ומשברים פוליטיים ברחבי העולם כולו. מידע זה, בנוסף להיותו שקרי, בדרך כלל יעורר פרובוקציה ורגשות עזים, יציג רעיונות קונספירטיביים וישבש את תפיסת המציאות. הודעות אלו מופצות על ידי חשבונות שמפעילים סוכני כאוס שמטרתם לקדם אינטרסים פוליטיים באמצעות שיבוש השיח הציבורי והטייתו.¹³ מחקרים מראים כי ידיעות מסוג פייק-ניוז מופצות במהירות רבה הרבה יותר מידיעות אמיתיות, וזה נעשה בעיקר על ידי גולשים רגילים ולא באמצעות בוטים שמפעילים חשבונות פיקטיביים.¹⁴ המשמעות של הדבר היא שהגולשים "הרגילים" "האמיתיים" הם אלו שתורמים להפצתן.

על פי סקר של המכון הישראלי לדמוקרטיה מפרוואר 2020, 76% מהציבור בישראל צורכים תכנים חדשותיים ברשתות החברתיות לפחות פעם אחת ביום; 40% מהיהודים ו-66% מהערבים ציינו כי זהו אחד ממקורות המידע המועדפים עליהם לצריכת חדשות.¹⁵

מהיכן הישראלים צורכים מידע חדשותי (%)

¹² "הסכנו או סימנו ל'תוכן פוגעני' יותר מ-795 אלף תכנים", דיגיטל 13.10.23 mako.
¹³ ענבל אורפי, *מדריך INSS לזיהוי פייק ניוז ומשתמשים פיקטיביים ברשתות החברתיות*. המכון למחקרי ביטחון לאומי, 16.11.20; *Fake News מושג חמקמק ומאתגר: הגדרה, התמודדות והשפעה על החוסן הלאומי סיכום 'שולחן עגול' שהתקיים בנושא בתאריך 29 ביולי 2021*. מוסד שמואל נאמן למחקרי מדיניות לאומית; דניאל כהן, הפייק ניוז הפך לנשק צבאי. Ynet, 4.12.19; הפצת מידע כוזב באינטרנט ותקיפות סייבר לשם השפעה על בחירות, מרכז המידע של הכנסת 11.7.23; רפאל קאהאן, *מכת פייק ניוז וקונספירציות ברשתות החברתיות - כך תזהו אותן*. Ynet 8.10.23.
¹⁴ Peter Dizikes, *Study: On Twitter, false news travels faster than true stories*. MIT News, 18.3.2018
¹⁵ תהילה שוורץ אלטשולר, *האמת על פייק ניוז*. המכון הישראלי לדמוקרטיה 9.2.20.

מיד לאחר ההתקפה של החמאס ב-7 באוקטובר, החלו לצוץ ברשתות החברתיות ידיעות כוזבות, מלוות בתמונות ובסרטי וידיאו שעוותו באמצעות טכנולוגיית AI, שמטרתם הייתה לייצר דיסאינפורמציה לגבי ההתקפה. הידיעות הללו כללו מידע שקרי בשלל נושאים כגון: טענה שישראל בצעה את הטבח בעוטף עזה, טענות על הריגה של בכירים בישראל על ידי החמאס, תמונות שקריות של ילדים פלסטינים הרוגים ועוד.¹⁶ ידיעות אלו זכו לתהודה רחבה והופצו גם על ידי גולשים ישראלים. יש להניח שמוטיב ההפתעה של הטבח יחד עם חוסר הוודאות ששרר בישראל הובילו להפצה רחבה יותר של המסרים הללו.

ההשפעות של המידע השקרי הן בראש ובראשונה פסיכולוגיות, הן זורעות זעזוע ופחד בקרב הצופים, מהדהדות את הטראומה ומשבשות את תפיסת המציאות.¹⁷ שיבוש זה הוא בעל השפעה ישירה על השיח הציבורי ויש להניח שהוא גם תרם לשיח השנאה עליו יפורט בהמשך.

המאבק בפייק-ניוז מתמקד בעיקר בחשיפת התכנים השקריים ופניה למפעילי הפלטפורמות החברתיות בדרישה להסיר אותן. זוהי המשימה המרכזית של ארגונים דוגמת פייקרפורטר ו-NewsGuard וארגונים רבים נוספים בעולם כולו. עם זאת, ארגוני חברה אזרחית מוגבלים ביכולות שלהם ואינם יכולים לנטר את מלוא היקף התופעה ולעצור אותה.

מנהלי הפלטפורמות החברתיות המובילות: פייסבוק, טוויטר, ואינסטגרם, טוענים שהם פועלים לאתר פייק-ניוז ולהוריד אותם מהרשת, או להקטין את כמות הצפיות בהם באמצעות אלגוריתם,¹⁸ אולם כנראה שמדובר בהיקפים קטנים מידי כיוון שהפייק-ניוז ממשיך לשטוף את הרשת.

לאורך השנים נעשו פעולות גם ברמת המחוקק שמטרתן להיאבק בפייק-ניוז. אחד הרגולטורים המובילים בתחום הוא האיחוד האירופי שפנה לפני כחודש גם אל טוויטר וגם אל מטא (פייסבוק+אינסטגרם) ודרש מהם לטפל בפייק-ניוז של החמאס. בעלי הרשתות הללו הגיבו בביטול הטענה (אלון מסק) או שהתעלמו ממנה (מארק צוקרברג).¹⁹ ניטור והסרה של פייק-ניוז הוא מורכב, טכנולוגיית ה-AI טרם הצליחה לפצח את האופן לאתר ידיעות שקריות ונדרש לכך כוח אדם אנושי רב.

מאחר והגולשים הרגילים הם המפיצים המרכזיים של תכני הפייק-ניוז, הסברה בקרב הציבור הרחב לאיתור ודיווח על פייק-ניוז היא חיונית במאבק בתופעה. עושה רושם שעד כה לא נעשה מהלך רחב של הסברה בתחום ויש לשלב מספר ערוצים שדרכם יוסבר לציבור הרחב על הנזק שנגרם לו עקב הפצתן של ידיעות שקריות יחד עם הענקת כלים לאיתור פייק-ניוז. פעילות זו צריכה להיעשות הן במסגרת מערכת החינוך, הן באמצעות יצירת שיח ציבורי בנושא והן באמצעות פרסום ממומן.

¹⁶ דוגמאות ניתן למצוא באתר NewsGuard ובדף הפייסבוק של פייקרפורטר <https://www.facebook.com/fake-news>
¹⁷ רפאל קאהאן, *מכת פייק ניוז וקונספירציות ברשתות החברתיות - כך תזהו אותן*, 8.10.23, ynet.
¹⁸ אתר University of Victoria מציג לינקים למדיניות כלפי פייק-ניוז של הפלטפורמות החברתיות המובילות: <https://libguides.uvic.ca/fakenews/social-media-policies>
¹⁹ אושרי אלקסלסי, *עכשיו האיחוד האירופי נותן למטא 24 שעות לטפל בפייקים של החמאס*, Geektime, 12.10.23.

בעקבות הצפת המידע לאחר הטבח של ה-7 באוקטובר, איגוד האינטרנט הישראלי פרסם "מדריך: איך נבדיל בין מידע אמין לפייק-ניוז ברשתות? מספר בדיקות שחשוב לעשות כדי להעריך אמינות של מידע שקיבלנו ברשת."²⁰ המדריך פורסם בעברית ובערבית אולם אין מידע לגבי כמות האנשים שנחשפו למדריך זה.

2.3. ביטויי שנאה והסתה וניטור השיח הציבורי

מאז החלה המלחמה, רשת האינטרנט מוצפת בביטויי שנאה והסתה של תומכי החמאס והפלסטינים נגד ישראל ותומכי ישראל נגד הפלסטינים. מנהלי מטא טוענים כי מאז הלחימה הם הסירו פי שבעה יותר תכנים פוגעניים ממה שהם מסירים בדרך כלל והם אף הקימו חדר מצב המאויש באנשים דוברי עברית וערבית.²¹ לשיח שנאה יכולות להיות השפעות של ממש על המציאות, הוא מיצר קיטוב ויכול לפגוע בחוסן הלאומי של מדינת ישראל.²²

במקביל לתופעה של שיח שנאה, מתקיים ניטור בישראל לגבי התבטאויות ברשתות החברתיות שנופלות תחת הגדרה של "הסתה": בהקשר זה, מספר ארגוני חברה אזרחית הקימו דשבורד שמציג נתונים על החברה הערבית בישראל בצל המלחמה, מהנתונים עולה כי מאז פרוץ המלחמה נעצרו 219 ערבים אזרחי ישראל בשל ביטויי מחאה נגד המלחמה אשר הוגדרו כפוגעניים או מסיתים – 70% מתוכם בשל פוסט שפרסמו ברשתות החברתיות, ורק כנגד 20% מהם הוגש כתב אישום.²³ הדשבורד גם מדווח על 203 פוסטים מסיתים נגד ערבים אשר הוגשה נגדם תלונה ורובם הגדול נמחקו על ידי הפלטפורמות או בתהליך מחיקה. עם זאת, לא ידוע על אף מקרה של מעצרים או הגשת כתבי אישום כנגד מסיתים דוברי עברית.²⁴

באגודה לזכויות האזרח טוענים כי המעצרים המרובים של אזרחים ותושבים ערבים מתאפשר הודות לכך שבעקבות המלחמה ביטל פרקליט המדינה הנחיה שיצאה בשנת 2019, לפיה המשטרה נדרשת לקבל אישור מהפרקליטות לפני פתיחה בחקירה של עבירת ביטוי (למשל פרסום שאדם מעלה לרשתות חברתיות ושיש בו הסתה לאלימות, לגזענות ולטרור). שחרור המשטרה מהתלות בפרקליטות הביא לגל של מעצרים של ערבים, חלקם אלימים ורובם הגדול לא הוביל להגשת כתבי אישום.²⁵

20 מדריך: איך נבדיל בין מידע אמין לפייק ניוז ברשתות?

21 "הסרנו או סימנו כ'תוכן פוגעני' יותר מ-795 אלף תכנים", דיגיטל 13.10.23, mako

22 Fake News- מושג חמקמק ומאתגר: הגדרה, התמודדות והשפעה על החוסן הלאומי – סיכום 'שולחן עגול' שהתקיים בנושא בתאריך 29 ביולי 2021. מוסד שמואל נאמן למחקרי מדיניות לאומית.

23 דשבורד: החברה הערבית בצל המלחמה, הוקם ומנוהל על ידי ועדת המעקב, הועד הערבי לחירום והמרכז הערבי לתכנון אלטרנטיבי.

24 ג'רמי שרון, אפס כתבי אישום הוגשו בגין הסתה נגד ערבים. זמן ישראל, 8.11.23.

25 פתיחה בחקירה בעקבות פרסומים ברשתות החברתיות, אתר האגודה לזכויות האזרח, 19.10.23.

הון אנושי בתחומי הטיפול והרווחה, ואתגרים הצפויים לאנשי המקצוע בעקבות המלחמה

שיעור השתתפותם של אנשי מקצוע ערבים בתחום הטיפול והרווחה עולה בהתמדה בעשורים האחרונים, ועם זאת ההתפלגות זו אינה שווה בכל בתחומי הטיפול והרווחה, כך שבעוד אחוז הרופאים והרופאות הערבים מכלל הרופאים והרופאות בישראל עולה בהתמדה, קיים חסר גדול מאוד של מטפלים ערבים בתחומי הטיפול הרגשי והנפשי – כגון פסיכיאטרים, פסיכולוגים, ועובדים סוציאליים בעלי הכשרה בטיפול נפשי. בנוסף, קיים ייצוג חסר משמעותי של נשים ערביות במקצועות הרפואה, דבר שמשפיע על היכולת להעניק טיפול בריאותי מותאם תרבותית לנשים ערביות. שני חוסרים אלו עשויים להיות משמעותיים בהתמודדות עם האתגרים שמציבה המלחמה בפני החברה הישראלית בכלל ובפני החברה הערבית בפרט.

להלן מספר נתונים כלליים המהווים רקע לגבי מצב ההעסקה של ערבים בתחומי הבריאות, הטיפול והרווחה בישראל, נכון לסוף שנת 2021:²⁶

רופאים בכל התחומים

24% מהרופאים עד גיל 67 היו ערבים, מספר המהווה עליה מ-17% בשנת 1990. **בשנת 2021, 43% מכלל מקבלי הרישיון לעסוק ברפואה היו ערבים, מתוכם 70% גברים ו-30% נשים.**

רוקחים

50% מהרוקחים עד גיל 67 היו ערבים (כולל דרוזים), עליה מ-33% בשנת 2010.

רופאי שיניים

34% מכלל רופאי השיניים עד גיל 67 היו ערבים (כולל דרוזים), עליה מ-17% בשנת 2010.

מקצועות הסיעוד

26% מסך בעלי ההרשאה לעסוק בסיעוד (אחים והאחיות) עד גיל 67 היו ערבים, עליה מ-12% בשנת 2010. בנוסף, בשנת 2021, 44% ממקבלי הרישיונות החדשים לעסוק בסיעוד היו ערבים. גברים מהווים כ-11% מכלל העוסקים במקצועות הסיעוד ומתוכם 42% הם גברים ערבים, כמעט פי שתיים מייצוגם באוכלוסייה.

פסיכולוגיה

רק 7% מכלל הפסיכולוגים בישראל בשנה זו היו ערבים. נתון זה כולל את כל תחומי ההתמחות בפסיכולוגיה: קלינית, חינוכית, שיקומית התפתחותית ותעסוקתית. זוהי עליה מזערית בלבד מ-5% בשנת 2010, וחלקם של הפסיכולוגים הערבים עדיין רחוק מלשקף את האחוז היחסי של האוכלוסייה הערבית בישראל.

פסיכיאטריה

מתוך כלל הרופאים המומחים בפסיכיאטריה, **2% בלבד הם רופאים ערבים.**

אחוז העובדים הסוציאליים הערבים שעובדים במערך בריאות הנפש עמד על כ-11% בשנת 2018.²⁷

²⁶ כוח אדם במקצועות הבריאות 2021. משרד הבריאות.

²⁷ תוכנית מערכתית לשיפור במצב הבריאות בחברה הערבית ולצמצום אי-שוויון בבריאות ובשירותי בריאות. משרד הבריאות, אפריל 2019.

3.1. בריאות הנפש

מאז פרוץ המלחמה, רבים בישראל חשים מצוקה נפשית ובתוכה גם אזרחיה הערבים שהציפו את קו התמיכה הנפשית בשפה הערבית כגון זה שמפעיל ארגון תמר אשר מעניק טיפוליים רגשיים מותאמים תרבותית לחברה הבדואית.²⁸ אירועי האלימות הקיצוניים של ה-7 באוקטובר, יחד עם מטחי הטילים על ישראל לא פסחו גם על החברה הערבית. בחלק מהישובים הערביים ובעיקר בכפרים הבדואים הלא מוכרים, התושבים לא זוכים להגנה שלה זוכים רוב תושבי ישראל – אין להם מקלטים או מרחבים בטוחים ומערכת כיפת ברזל אינה מופעלת באזורים אלו.²⁹ על כך יש להוסיף את העובדה שלרבים בחברה הערבית יש קשרי משפחה בעזה והם חרדים לגורלם של קרוביהם דבר שמציב את הערבים בישראל בפוטנציאל לטראומה כפולה הן כמי שחווים אותה כישראלים והן כמי שחווים אותה כפלסטינים, עם זאת שירותי התמיכה הנפשית להם זקוקים רבים בחברה הערבית בימים אלו נמצאים בחוסר קיצוני.

בשנת 2015 החליט משרד הבריאות על רפורמה בבריאות הנפש שבעקבותיה הוגדלו מספר המרפאות ונקודות השירות ביישובים של החברה הערבית, אולם מחסור משמעותי ביותר באנשי מקצוע דוברי ערבית מקשה על הרחבתם והנגשתם של השירותים. מספרם האבסולוטי, כמו גם שיעורם היחסי של עובדים ערבים במקצועות בריאות הנפש קטן במיוחד. אלה כוללים- פסיכיאטרים, פסיכיאטרים של הילד והמתבגר, פסיכולוגים קליניים, התפתחותיים, שיקומיים ורפואיים ועובדים סוציאליים בעלי הכשרה בפסיכותרפיה, כפועל יוצא, היצע השירותים הניתן למבוטחים ערבים על ידי קופות החולים נמוך מאוד.³⁰

מחקרים מראים כי קיימים חסמים ייחודיים להשתלבות של ערבים במקצועות בריאות הנפש והם כוללים חסמים מבניים הקשורים לדרישות סף גבוהות לאורך כל מסלול הלימודים וההכשרה בלימודי הפסיכולוגיה, הרפואה והעבודה הסוציאלית, לצד חשיפה מוגבלת להכוונה ולייעוץ בנוגע לבחירה במקצועות הטיפוליים בבריאות הנפש, בשלבים שונים של המסלול; וחסמים תרבותיים הכוללים, בין היתר, תפיסות סטיגמטיות של בריאות הנפש והיעדר מודעות למקצועות הטיפוליים בתחום, וכן היעדר דמויות לחיקוי (role models).³¹

נושא נוסף שעולה במחקר בנושא חסרונם של אנשי טיפול נפשי מהחברה הערבית הוא ההקשר הפוליטי-חברתי בישראל והשתקפותו במרחב הטיפולי. אנשי המקצוע תיארו דילמות העולות בעבודה הטיפולית, כאשר מטופלים מבטאים מצוקות על רקע הסכסוך היהודי-ערבי, בעיקר בעיתות משבר ומלחמה. מורכבות זו מציפה חששות ומערערת את הביטחון של המטפלים ביכולתם להתמודד עם סוגיות הנוגעות לביטחון, לפוליטיקה ולזהות לאומית.

חסם חשוב נוסף קשור למגדר. מתוך כלל הפסיכולוגים בישראל (יהודים וערבים) 75% הן נשים, יתכן שהייצוג החסר של נשים במקצועות הרפואה מביא לכך שתחום שנתפס כ"נשי" יסבול מחוסר משמעותי בחברה הערבית בשל מחסור בהשתתפות של נשים בתחומי הרפואה.

²⁸ אברהים אבו ג'עפר, [יש דבר כזה טראומה בחברה הבדואית?](#) 30.10.23, באתר מאקו. רוני בלנק, מידע ראשוני על הסיוע הנפשי לאוכלוסייה הבדואית בנגב מאז פרוץ מלחמת חרבות ברזל. מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 5.12.23.

²⁹ "סיכוי של פי 2,200 מכל אזרח אחר להיהרג מפגיעת רקטה"; כ-100,000 תושבי הכפרים הבלתי מוכרים בנגב סובלים מהיעדר מיגון, [7 תושבים כבר נהרגו](#). חדשות הכנסת, 6.12.23.

³⁰ אריאלה פופר-גבעון ויעל קשת, [מודרניות סלקטיוויות כמנגנון מסביר לדפוס תעסוקה אתני-מגדרי במקצועות הבריאות בקרב ערבים בישראל](#).

³¹ שם.

3.2. מחסור של נשים ערביות בתחומי הרפואה

בעוד גברים ערבים צעירים ומוכשרים מוסללים ללימודי רפואה, נשים ערביות צעירות חוות חסמים רבים בבואן ללמוד לימודים אקדמיים ולהשתלב בשוק העבודה והן מנותבות למקצועות 'נשיים' כהוראה וסיעוד. על כך יש להוסיף את העובדה שמקצועות הרפואה דורשים לעיתים קרובות עבודה במשמרות, כולל לילות וסופי שבוע וכן שרבים מהסטודנטים הערבים לומדים רפואה בחו"ל מה שמרחיק אותם מהמשפחה והקהילה, פעולות שהן מורכבות יותר מבחינה תרבותית עבור נשים.³²

לייצוג החסר של נשים ערביות במקצוע הרפואה יש השלכות בריאותיות, כלכליות וחברתיות מרחיקות לכת,³³ כשחסרון פוגם ביכולת של מערכת הבריאות לספק טיפול כשיר תרבותית שמתאים לנשים ערביות. כך לדוגמה כמעט ולא קיימים שירותי בריאות הנפש בחברה הערבית אשר מותאמי מגדרית לנשים, בנושאים כגון דכאון לאחר לידה או מצוקות הקשורות לפריון, הריון, תפקוד מיני וכד'.³⁴

3.3. מגבלות בשימוש בשירותי בריאות מרחוק

בשנים האחרונות הולך וגובר השימוש בשירותי בריאות אשר מסופקים באמצעות מגוון ערוצים, בכללם: טלפונים, טלפונים חכמים, מכשירים מקוונים אחרים, עם וללא חיבור וידאו.³⁵ בתקופה של מלחמה וחוסר וודאות אשר מגבילים את חופש התנועה, שירותי בריאות מקוונים עשויים להיות כלי עזר יעיל לקבלת שירותים כגון הזמנת תרופות או התייעצות עם רופא.

בסקר שנערך בשנת 2018 בקרב האוכלוסייה הערבית בישראל עולה כי ל-93% יש חיבור קבוע לאינטרנט ול-97% יש טלפון חכם, אך רק 17% דיווחו שהם פנו באופן מקוון לרופא, לעומת 41% מקרב היהודים. נוסף לכך, רק ל-38% מן המשיבים יש שם משתמש וסיסמה לאתר קופת החולים שלהם, עובדה שהיא עצמה חסם לשימוש בשירותים המוצעים למטופל באתר ובשישומן.

החסם העיקרי עליו דיווחו המשיבים לשימוש בשירותי בריאות מרחוק הוא חוסר מודעות לשירות, וחסם זה בולט במיוחד בשירותים חדשים כגון הזמנת תרופות. חסמים נוספים שנמצאו לשימוש בשירותי בריאות מרחוק הם חוסר האפשרות לבדיקה פיזית בשיחת וידאו, חוסר פרטיות לקיום השיחה, חשש שהרופא לא יקדיש תשומת לב מספקת וקושי בהבעה בכתב בעברית ובערבית.

היבטו נוסף שהופך להיות משמעותי יותר בעיתות מצוקה בכלל ועיתות מלחמה בפרט, הוא ההנגשה השפתית. בהקשר זה חשוב לציין כי לא כל השירותים המקוונים שמספקות קופות החולים זמינים בשפה הערבית, אתרי האינטרנט של רובן מספקים מידע כללי בשפה הערבית, ומרבית השירותים הנוגעים למידע אישי, דוגמת צפייה בתוצאות בדיקות ופנייה לרופא, אינם מסופקים בשפה הערבית.

32 שם

33 יעל קשת אריאלה פופר-גבעון, ועדו ליברמן (2015) ערבים במקצועות הבריאות והרווחה בישראל: מבט אתני ומגדרי על ייצוג ותעסוקה. ביטחון סוציאלי, תמוז תשע"ה, יוני 2015, מס 97-126-95.

34 אירית אלרועי, הדר סמואל, תמר מדינה-הרטום (2018). מחסור באנשי מקצוע מן החברה הערבית בשירותי בריאות הנפש – סיבות ופתרונות. בהוצאת: מאיירס-ג'וינט-ברוקדייל.

35 נדב פן, רחל גולדווג, מיכל לרון (2021) שימוש וחסמי שימוש בשירותי בריאות מרחוק בקרב האוכלוסייה הערבית בישראל. מכון מאיירס ג'וינט ברוקדייל. https://brookdale-web.s3.amazonaws.com/uploads/2021/10/Heb_Report_RR-871-21.pdf

3.4. השעיה ופיטורים של עובדי רפואה ערבים

מדיווחים בתקשורת וברשתות החברתיות עולה כי עשרות רבות של עובדים ערבים במערכת הבריאות ננזפו, הוזמנו לשימוע, ואף פוטרו בשל טענות לכך שהשמיעו עמדה ביקורתית לגבי המלחמה בעזה.³⁶ בחלק מהמקרים המדווחים עולה כי מדובר בספקולציות שהעלו קולגות לעבודה ואף בטענות שווא כמו במקרה של ד"ר עבד סמארה, רופא אחראי בבית החולים השרון שפוטרו מעבודתו, בגלל תמונה שפרסם בעמוד הפייסבוק שלו לפני שנתיים בה מופיע דגל האסלאם ומתחתיו יונה, אשר נטען כי הוא דגל החמאס.³⁷ מהשטח עולה כי בחלק מהמקרים, מי שמחה כנגד הפיטורים היו גם הקולגות היהודים של אותם אנשי צוות.

לצד הביקורת הממסדית כלפי עובדי רפואה ערבים קיימים דיווחים גם על הטחת הערות גזעניות מצד מטופלים ואף מקרים שבהם מטופלים סירבו לקבל טיפול מאיש צוות ערבי.³⁸

מערכת הבריאות בשנים האחרונות משמשת סמל לחיים משותפים מקצועיים של יהודים וערבים בישראל והיא נשארה כזו גם בעיתות של מתחים ביטחוניים, אך עושה רושם שהמלחמה הנוכחית סדקה את מרקם החיים המשותפים אשר מתקיים במערכת הבריאות בישראל ויש לפעול על מנת למנוע מתהליך זה להחמיר ובכדי לשמר את מרקם החיים המשותפים בה.

3.5. אתגרים בריאותיים נוספים בחברה הערבית

השמנת יתר וסוכרת נמנות כיום על בעיות הבריאות המשמעותיות ביותר באוכלוסייה הערבית, אשר משפיעות על מדדי הבריאות ומבליטות אותם כחריגים בהשוואה לאוכלוסייה היהודית. מחקרים מראים כי 21% מהאוכלוסייה הערבית הם חולי סוכרת, לעומת 12% באוכלוסייה היהודית. בנוסף, 52% מהנשים הערביות ו-25% מהגברים הערבים סובלים מהשמנה ומהשמנת יתר, זאת לעומת 31% מהנשים היהודיות ו-23% מהגברים היהודים.³⁹

תופעה זו מחמירה ככל שעולים בגיל האוכלוסייה ובעיקר בקרב נשים, הנתונים מראים כי 89% מן הנשים הערביות בנות 45-64 סובלות מעודף משקל והשמנה לעומת 53% מן הנשים היהודיות בגיל המקביל וכי השמנה היא אחד הגורמים המרכזיים לסכרת. בנוסף שיעור התמותה מסוכרת גבוה יותר בקרב הערבים מאשר בקרב היהודים (גברים ונשים) ובשנת 2019 השיעור הוא עמד על פי שלושה בקרב ערבים מאשר בקרב יהודים.⁴⁰

בפרסומים במהלך השבועות האחרונים עולה כי נושא התזונה בעת המלחמה מעסיק אנשי תזונה ובריאות⁴¹ כיוון שגורמים נפשיים כגון לחץ וחרדה ידועים כמחמירים של מצבים בריאותיים כגון סכרת ואכילה כפייתית. על בסיס הנתונים שהובאו לעיל יש להניח שנושא התזונה בעת החירום יהיה מאתגר באופן משמעותי בחברה הערבית.

³⁶ בכר זועבי, [מאז המלחמה: רדיפה חסרת תקדים של עובדי הרפואה הערבים](#), 20.11.23, אתר שיחה מקומית.

³⁷ שם

³⁸ אדיר ינקו, [גילויי גזענות בבתי החולים: "ביקשו שאף ערבי לא יטפל בהם"](#), 30.10.23, ynet.

³⁹ פרופ' נעים שחאדה, ד"ר בשארה בשארה (2015). מניעה בקבוצות חברתיות שונות: החברה הערבית. בתוך: תכנית לאומית למניעה וטיפול בסוכרת. משרד הבריאות.

⁴⁰ עבדלרחמן, נ. ולרון, (2023). השמנה וסוכרת באוכלוסייה הערבית בישראל: הימצאות, אורח חיים ושימוש בשיטות בריאות. דמ-925-23. מכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל.

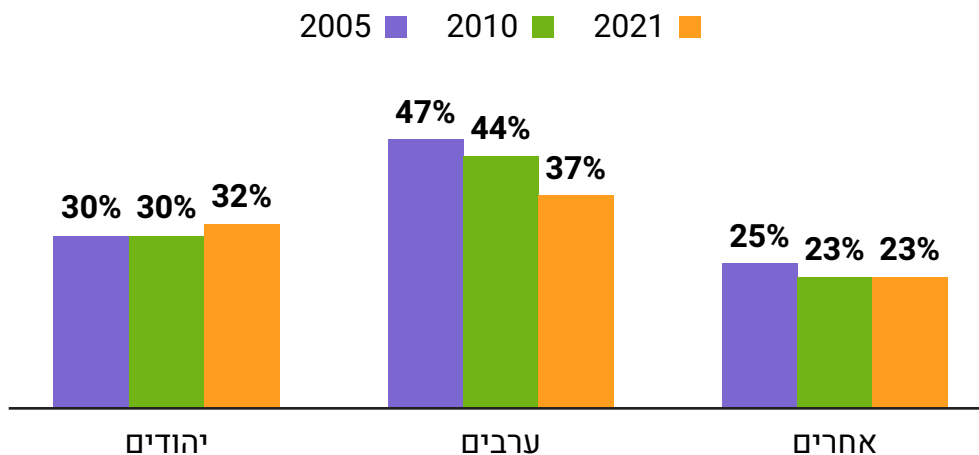
⁴¹ איתן גפן, [סוכרתיים בימי מלחמה: כך תצליחו לשמור על איזון](#), 27.11.23; YNET, [10 צעדים לאכילה נכונה בעת מלחמה](#), שיבא תל השומר; [תזונה בריאה בשגרת חירום](#), משרד הבריאות, שגרה בחירות במלחמה חרבות ברזל.

בני נוער בצל המלחמה: אתגרים בעבודה עם בני נוער

נכון לסוף שנת 2022, חיו בישראל 948,631 בני נוער בגילאי 12-17 מתוכם 236,372 בני נוער ערבים אשר מהווים 25% מקבוצת הגיל הזאת בישראל.⁴² זהו ייצוג יתר של ערבים בקבוצת הגיל הזאת כיוון שהחברה הערבית בישראל מהווה 21% מכלל האוכלוסייה. בתוך החברה הערבית קבוצת הגיל 12-17 מהווה 14% מכלל האוכלוסייה הערבית בישראל, לעומתם בני נוער יהודים בגילאים אלו מהווים 9% מהאוכלוסייה היהודית. ייצוג יתר זה של בני נוער ערבים ביחס לאחוזי הערבים באוכלוסייה בישראל מתבטא גם בגילאים הצעירים יותר: על פי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה בסוף שנת 2022 נאמדה כלל אוכלוסיית בני 0-17 בישראל ב-3,116,598 ילדים, שמהווים 32.6% מכלל האוכלוסייה בישראל, מתוכם 743,419 הם ילדים ערבים אשר מהווים 36.8% מכלל אוכלוסיית הערבים בישראל, לעומת זאת בתוך קבוצת האוכלוסייה הכוללת יהודים+אחרים הילדים מהווים 31.3%⁴³. למרות שהנתונים לאורך השנים מציגים ירידה באחוז הילדים ובני הנוער בחברה הערבית עדיין מדובר באחוז גבוהה יחסית של ילדים ובני נוער.

להלן פרסום של הלמ"ס לרגל יום הילד הבינלאומי 2022 אשר מציג את המגמות באחוזי הילדים בישראל, בפילוח על פי קבוצת אוכלוסייה, בשנים נבחרות:⁴⁴

אחוז הילדים בישראל בכל קבוצת אוכלוסייה, בשנים נבחרות

מצבם של ילדים ובני הנוער בחברה הערבית בישראל עוד טרם המלחמה היה פגיע ומוחלש, כאשר נכון לשנת 2021, 49% מהילדים הערבים חיו מתחת לקו העוני, לעומת כ-21% בקרב הילדים היהודים,⁴⁵ וכ-60% מבני הנוער הערבים הוגדרו כנמצאים במצב סיכון.⁴⁶ בזמני משבר קבוצות מוחלשות שנמצאות במצבי סיכון, נוטות להיפגע יותר והסיכון בו הם נמצאות מחמיר. להן מספר נתוני רקע לגבי מצבם של בני הנוער הערבים בישראל:

⁴² הנתונים בפסקה זו מבוססים על עיבוד שנעשה בחברת נאס-נאס לנתוני הלמ"ס שפורסמו בדצמבר 2023.

⁴³ שם.

⁴⁴ לקט נתונים לרגל יום הילד הבינלאומי 2022, אתר הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

⁴⁵ ילדים בישראל 2022, השנתון הסטטיסטי של המועצה לשלום הילד.

⁴⁶ עיבוד נתוני הלמ"ס, 2020

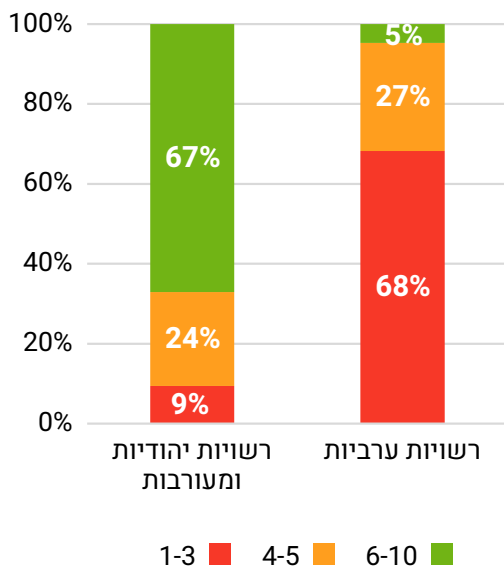
4.1. עוני

עוני הוא אחד מהמשתנים המשפיעים ביותר על אופק האפשרויות של ילדים ובני נוער,⁴⁷ והחברה הערבית סובלת משיעורי עוני גבוהים ביותר. בשנת 2021, תחולת העוני למשפחה הנמדדת לפי הכנסה כלכלית עמדה על 50.6% באוכלוסייה הערבית, לעומת שיעור של 35.5% באוכלוסייה הכללית ו-32.2% באוכלוסייה היהודית.⁴⁸

עומק העוני, הווה אומר דירוג העוני לאחר חישוב תשלומי העברה מהמדינה שמטרתם לסייע למשפחות עניות להיחלץ מעוני, גם הוא גבוהה יותר בחברה הערבית. לאחר תשלומי העברה ומיסים עמד חלקן של המשפחות הערביות העניות על 39.1%, ואילו של כלל המשפחות היהודיות עמד של 17.1%.⁴⁹ פער זה בנתוני עומק העוני מעיד על כך שתשלומי העברה עוזרים ליותר משפחות יהודיות לצאת מעוני מאשר משפחות ערביות ואף מוביל לכך שחלקן של המשפחות הערביות בכלל המשפחות

העניות גדל. ההסברים לפער זה נעוצים בין השאר בפערים בשילוב בתעסוקה בכלל ובתעסוקה איכותית בפרט וממצוי זכויות נמוך בקרב מקבלי הקצבאות באוכלוסייה הערבית.⁵⁰

רשויות מקומיות לפי אשכול חברתי-כלכלי (2019)

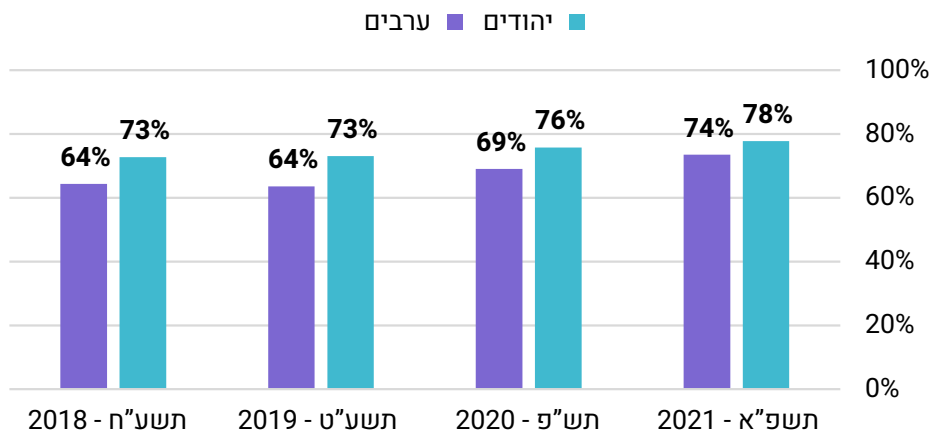
זאת ועוד, נכון לדירוג המעודכן ביותר של משרד הפנים מ-2019, 95% מהרשויות הערביות בישראל נמצאות באשכול 1-5 במדד החברתי-כלכלי, וכ-90% מהחברה הערבית חיה בהן.⁵¹ רשויות אלו סובלות מחולשות כלכליות וניהוליות משמעותיות והן מוגבלות ביכולתן לספק תנאי חיים ושירותים נאותים לתושביהם, ביניהם דיוור, תשתיות פיזיות, השלמת תקציבי חינוך, תשתיות לחינוך והוראה וחינוך בלתי פורמלי. כל המרכיבים הללו, ובעיקר תחום החינוך, נחשבים כגורמי מוביליזציה חשובים ביציאה מעוני והימנעות ממצבי סיכון.

4.2. הישגים לימודיים

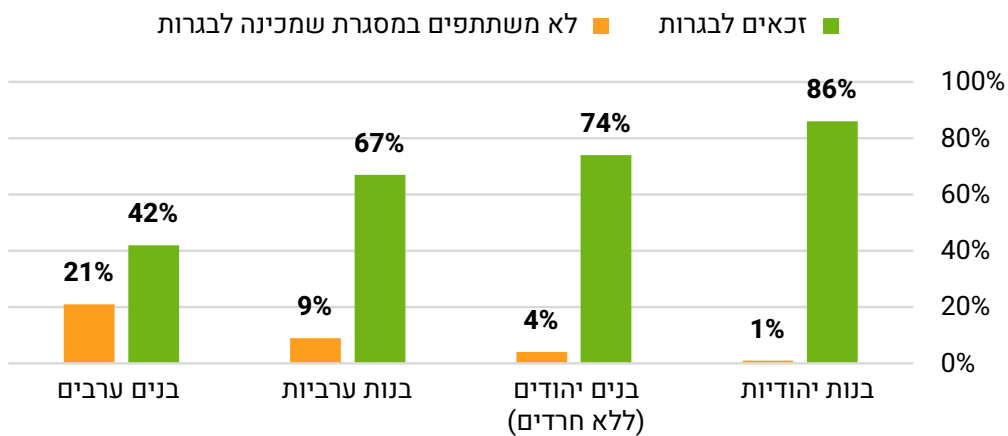
נכון לשנת 2021 קיים פער כולל של כ-4% פחות זכאות לתעודת בגרות לערבים ביחס ליהודים. בין השנים 2018 עד 2021 הצטמצם הפער שעמד על כ-10% ל-4%.⁵² עם זאת כאשר מפרטים את הנתונים עולה תמונה מורכבת יותר. נכון לשנת 2019 רק 42% הבנים הערבים זכאים לבגרות, לעומת 74% בקרב הבנים היהודים.⁵³ פער נוסף קיים גם בין קבוצות שונות בתוך החברה הערבית שיעור הזכאות לבגרות בחברה הבדואית עמד השנת 2021 על 60% בלבד.

47 Duncan, Greg J., et al. "How much does childhood poverty affect the life chances of children?" American sociological review (1998): 406-423; דנה וקנין ונוספים, אי שוויון מתהווה בגיל הרך: עוני והישגים לימודיים עתידיים. מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל, אוקטובר 2019.
 48 מירי אנדבלד ונוספים, **דוח ממדי העוני והאי-שוויון בהכנסות 2021 – על פי נתונים מנהליים**. הביטוח הלאומי. שם.
 49 נסרין חדאד חאג' ונוספים, **מצב הרווחה בחברה הערבית – עוני, מדיניות ממשלתית וחולשת הרשויות המקומיות**, קרן פורטלנד והמכון הישראלי לדמוקרטיה, 2021.
 51 עיבוד של חברת נאס לנתוני הלמ"ס; נסרין חדאד חאג' יחיא ונוספים, **שנתון החברה הערבית בישראל 2021**. המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2022.
 52 מבוסס על נתונים מתוך: **התמונה החינוכית – חטיבה עליונה, נתונים ארציים תשפ"א**. משרד החינוך. ועל עיבוד נתוני למ"ס שנעשה על ידי צוות נאס.
 53 מריאן תחאוכו ונוספים, **מדיניות לצמצום פערים בין החינוך הערבי לעברי**. מכון אהרן למדיניות כלכלית, אפריל 2022.

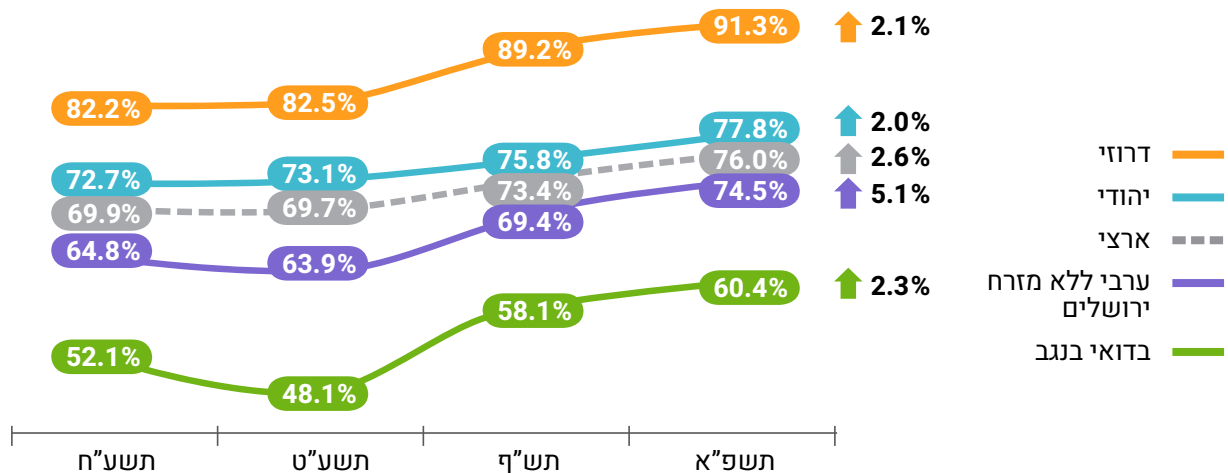
שיעור הזכאות לתעודת בגרות על פי שנים

זכאות לבגרות - התפלגות על פי מגדר, ערבים ויהודים, 2019

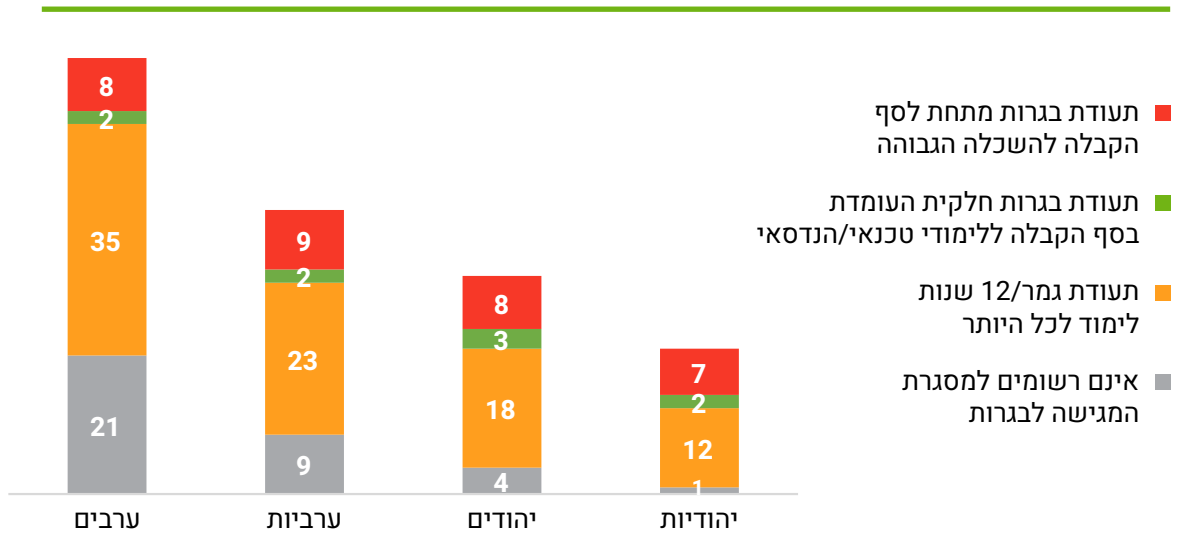
שיעור הזכאים לבגרות על פי קבוצות באוכלוסייה⁵⁴

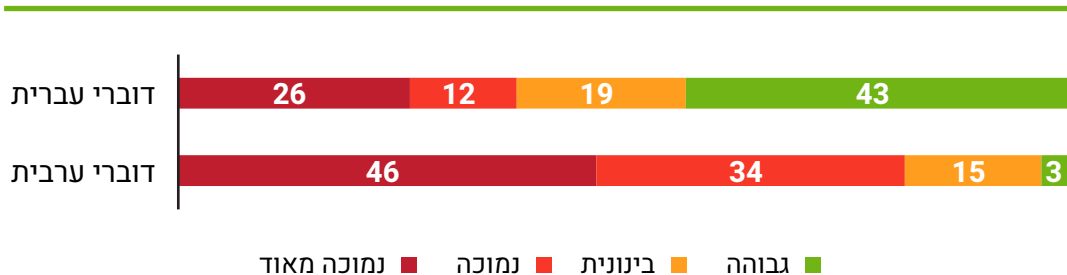
בנוסף, 64% מבני 18 שהם ערבים ובנים אינם עומדים בדרישות להשכלה גבוהה, לעומת 33% בלבד בקרב בני ה-18 היהודים. מגמה זו קיימת גם בהשוואה בין הבנות: 43% מבנות ה-18 הערביות אינן עומדות בדרישות להשכלה גבוהה, לעומת 22% מבנות ה-18 היהודיות.⁵⁵

התפלגות (ב-%) בני 18 שאינם עומדים בדרישות להשכלה גבוהה מתוך כלל בני 18, לפי מגדר, ערבים ויהודים, 2019

פערים משמעותיים בין תלמידים דוברי עברית לדוברי ערבית נמדדו גם ברמות הבנת הנקרא בשפת האם. לפי דו"ח משרד החינוך, רק 3% מקרב דוברי הערבית הגיעו לרמה ביצוע גבוהה לעומת 43% מדוברי העברית. 82% מדוברי הערבית הגיעו להישגים ברמה נמוכה או נמוכה מאוד. זאת לעומת 38% בקרב דוברי העברית.⁵⁶ בדיקה זו נעשתה בקרב תלמידי כיתה ד' אך חוסר השליטה בשפה מלווה את התלמידים לאורך כל שנות בית הספר והוא אחד הגורמים המרכזיים להישגים הנמוכים בבגרויות.

שיעורי התלמידים ברמות הביצוע בהבנת הנקרא בשפת אם, דוברי עברית וערבית

⁵⁵ מריאן תחאוכו ונוספים, [מדיניות לצמצום פערים בין החינוך הערבי לעברי](#). מכון אהרן למדיניות כלכלית, אפריל 2022.
⁵⁶ נתוני הישגים לימודיים בשפת אם לכיתה ד' - דו"ח ארצי לשנת הלימודים תשפ"ב, משרד החינוך וראמ"ה, 2022.

4.4. נשירה מבית הספר

שיעורי הנשירה הרשמיים מבית הספר בחברה הערבית הצטמצמו באופן משמעותי בשנים האחרונות, אך כאשר סוכמים את שיעורי הנשירה השנתיים לאורך תקופת התיכון, נותרים פערי נשירה משמעותיים בין החברה הערבית והיהודית.

במעבר משנת תשפ"א (2020/21) לשנת תשפ"ב (2021/22), שיעור הנשירה של תלמידים בכיתות ז'-י"ב היה 1.9% בחינוך הערבי בכל אחת מהשנים לעומת 1.3% בחינוך העברי, שיעורים אלו מהווים ירידה לעומת המעבר משנת תש"פ לשנת תשפ"א, אז שיעורי הנשירה היו 2.1% בחינוך הערבי ו-1.6% בחינוך העברי, אולם למרות המגמה החיובית עדיין קיים פער של כ-40% נשירה יותר בחברה הערבית,⁵⁷ **ולאורך השנים מצטברים אחוזי נשירה של כ-10% מכלל בני הנוער הערבים בגילאים אלו.**

בנוסף, מחקרים הראו כי תלמידים בחברה הערבית חשופים יותר לנשירה סמויה, תופעה המתייחסת לתלמידים אשר רשומים במוסד חינוכי אך בפועל אינם פוקדים אותו באופן סדיר ו/או אינם לוקחים חלק פעיל בשיעורים. הנשירה הסמויה של תלמידים בחברה הערבית הינה תופעה בלתי מבוטלת, במסגרתה תלמידים רשומים במערכת החינוך אך בפועל נעדרים מהלימודים. מרבית הנשירה הרשמית והסמויה מתרחשת במעבר מחטיבת הביניים לחטיבה העליונה.⁵⁸

4.5. אקלים חברתי ומצב נפשי

בקרב ילדים ובני נוער ערבים יש אחוז גבוה יותר של פגיעות אלימות לעומת ילדים ובני נוער יהודים, מסקר HBSC עולה כי שיעור התלמידים והתלמידות הערבים בכיתות י"א-י"ב אשר היו מעורבים במעשי אלימות הינו גבוה משיעור התלמידים והתלמידות היהודים.⁵⁹ בכל מדד ניתן גם לראות כי הבנים הערבים היו מעורבים בשיעור הגבוה ביותר במעשי אלימות. למשל, מחצית (51%) מהבנים הערבים היו מעורבים בקטטה בשנה האחרונה, לעומת 7% מהבנים היהודים. חמישית (20%) מהבנות הערביות היו מעורבות בקטטה בשנה האחרונה, לעומת 1% בלבד מהבנות היהודיות. גם מהדו"ח החלקי שיצא בפברואר 2023 בו הוצגו ממצאים נבחרים מסקרי HBSC לשנת 2019-2022 עולה כי בנים ערבים השתתפו בשיעורים גבוהים יותר במעשי בריונות כלפי תלמיד אחר בשטח בית הספר – 15% מהבנים הערבים לעומת 10.5% מהבנים היהודים.⁶⁰

קשיים נפשיים – בני נוער ערבים סובלים גם מקשיים רגשיים וחברתיים יותר מבני נוער בחברה היהודית.⁶¹ קיים מחסור משמעותי בנתונים לגבי תופעה זו, אך מהנתונים המעודכנים ביותר הקיימים עולה 40% מבני הנוער הערבים מדווחים על מחשבות אובדניות (לעומת 12% בקרב נוער יהודי ללא עולי רוסיה ואתיופיה) וחלקם של המתאבדים בחברה הערבית מהגילאים הצעירים כפול מחלקם של המתאבדים היהודים מאותה קבוצת גיל.

⁵⁷ [ילדים בישראל 2022](#), השנתון הסטטיסטי של המועצה לשלום הילד.

⁵⁸ נסרין חדאד חאג' יחיא ונוספים, [שנתון החברה הערבית בישראל 2021](#). המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2022.

⁵⁹ [תוכנית המחקר הבינלאומי על רווחתם ובריאותם של בני נוער](#).

⁶⁰ יוסי הראל פיש, השפעת תקופת הקורונה והשיבה למסגרות על בני הנוער בישראל: ממצאים נבחרים מסקרי HBSC לשנת 2019 –

2022, פברואר 2023.

⁶¹ סמי חמדאן, [אובדנות בחברה הערבית - תנו לנו כלים להציל חיים](#). Ynet, 10.9.23.

4.6. נוער בסיכון ובסיכון לפשיעה

בשנת 2008 אימצה ממשלת ישראל הגדרה אחידה של ילדים ונוער בסיכון. ההגדרה גובשה במסגרת דוח הוועדה הציבורית לבדיקת מצבם של ילדים ובני נוער בסיכון ובמצוקה בראשות פרופ' הלל שמיד (דוח ועדת שמיד, 2006) והיא מבוססת על האמנה לזכויות הילד ועל ההגדרות המקובלות בספרות המקצועית ובקרב קובעי המדיניות בישראל. על פי ההגדרה, "ילדים ונוער בסיכון חיים במצבים המסכנים אותם במשפחתם ובסביבתם, וכתוצאה ממצבים אלו נפגעת יכולתם לממש את זכויותיהם על פי האמנה לזכויות הילד בתחומים אלה: קיום פיזי, בריאות והתפתחות; השתייכות למשפחה וטיפול בילד; למידה ורכישת מיומנויות; רווחה ובריאות רגשית; השתייכות והשתלבות חברתית; הגנה מפני אחרים; והגנה מפני התנהגויות מסכנות שלהם עצמם".⁶²

על פי דוח של מכון ברוקדייל, בני נוער ערבים נמצאים בסכנה גבוהה יותר להפוך לנוער בסיכון כיוון שהם נמצאים ברצף מצבי סיכון. על פי הדוח, מחצית מבני הנוער הערבים סובלים מבעיות בשלושה עולמות תוכן, כלומר חשופים ליותר מצבי סיכון, מצב אשר מעיד על עומק הסיכון בו הם נמצאים. על פי הדוח, בממוצע בישובים הערבים, לילד ערבי בסיכון יש 5.7 בעיות, וזהו נתון גבוה מממוצע מספר הבעיות של הילדים היהודים בסיכון בישובים היהודים, העומד על 4.7 בעיות.⁶³

בנוסף, לצד אחוזים גבוהים של ילדים ונוער ערבים בסיכון הם גם מטופלים פחות – בקרב החברה הערבית קיים אחוז נמוך יותר של ילדים ונוער בסיכון המטופלים, מתוך אלו שאותרו על ידי הרשויות מדובר על 41% לעומת 52%. בנוסף, אחוז הילדים הערבים בסיכון המטופלים ביחס לסך הילדים שאותרו עולה עם הגיל 25% בגיל הרך, 39% בגיל בית-ספר יסודי ו-60% בקרב בני הנוער.⁶⁴

נוער בסיכון נמצא גם בסכנה לעבור לחיי פשע, קיימות עדויות רבות לגיוסם של נערים ערבים לארגוני פשע, על אף שלא נמצא מיפוי כמותי של התופעה. ארגונים אלו מבטיחים לבני הנוער כסף, מותגי יוקרה, מסגרת השתייכות, וכבוד – ובתמורה הנערים מגויסים ועוסקים בפשע.⁶⁵

בשנים 2015-2020, שיעור הקטינים הערבים מבין כלל הקטינים שנפתחו להם תיקים נע בין 33%-37%, בעוד חלקה של אוכלוסייה זו עמד נכון לשנת 2018 על כ-28%. 59% מהקטינים שנפתחו להם תיקים הורשעו, וזאת לעומת 36% מהיהודים ו-44% מכלל האוכלוסייה.⁶⁶

4.7. חוסר מעש בקרב צעירים ערבים

נתונים שנאספו בחברת נאס-נאס מראים כי כ-35% מכלל הצעירים והצעירות הערבים נמצאים במצב של חוסר מעש, נתון זה הוא פי 3 מאחוז חסרי המעש בחברה היהודית בישראל.⁶⁷ "חסרי מעש" הוא מושג אשר מתאר צעירים וצעירות שלא השתלבו במסגרות לימודיות, בהכשרה מקצועית או בשוק העבודה, כאשר כל שינוי עלול לגרום להתדרדרותם למצב סיכוני.⁶⁸

62 רחל סבו-לאל, [ילדים ובני נוער בסיכון בישראל](#). מכון ברוקדייל, 2017.

63 שם.

64 שם.

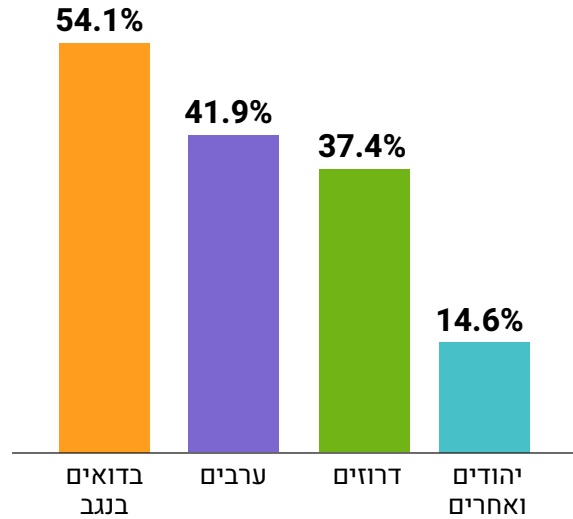
65 דיאא חאג' יחיא, [מבקשים לשנות מעמד ומשלמים את המחיר: כך צעירים ערבים מגויסים לארגוני פשיעה](#). הארץ, 2021

66 ג'רי אלמו-קפיטל, מסמך רקע לדיון בנושא פשיעה ואלימות בקרב בני נוער בחברה הערבית. מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 2022.

67 שנתון סטטיסטי לישראל מספר 71, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה 2020; נסרין חדאד חאג' יחיא, ונוספים, [תוכנית לקידום ההשתלבות של החברה הערבית בשוק העבודה](#), המכון הישראלי לדמוקרטיה 2021; נסרין חדאד חאג' יחיא ונוספים, שנתון החברה הערבית בישראל 2021. המכון הישראלי לדמוקרטיה 2022.

68 נסרין חדאד חאג' יחיא, חוסר מעש" בקרב צעירים ערביים בישראל – גורמים והשלכות. מתוך צעירים בישראל: מחקר ועבודת שטח, 2018.

**צעירים בני 18-24 שאינם עובדים ואינם לומדים בשנת 2021,
לפי קבוצות באוכלוסייה (באחוזים)⁶⁹**

לחוסר מעש עלולות להיות השלכות שליליות בכל מעגלי החיים ברמה האישית, המשפחתית, הקהילתית והכלל חברתית. מצב כזה יכול להוביל לתחושת חוסר מסוגלות עצמית, לדלול בקשרים חברתיים, לדכדוך ודיכאון, לעוני ואף לעבריינות. ברמה המשפחתית הדבר מהווה נטל על משפחת המוצא ומקשה בהקמת משפחה חדשה, ברמה הקהילתית הדבר מגביר את העומס על השירותים הקהילתיים וברמה הכלל חברתית והלאומית חוסר מעש מוביל לאי-השתתפות בפעילות אזרחית, ולפגיעה בתל"ג ובצמיחה הכלכלית כיוון שמצב זה יוצר "צלקות השתכרות", כלומר פגיעה בגובה השכר לטווח ארוך גם לאחר השתלבות בשוק העבודה. חשוב לציין כי השפעתו העיקרית של חוסר המעש הוא בנטייתו לייצר מעגל שמזין את עצמו – ככל שתקופת חוסר המעש מתארכת, יורדים הסיכויים להשתלבות עתידית בשוק העבודה או הלימודים.⁷⁰ בנוסף, צעירים חסרי המעש מהווים מודלים שליליים עבור תלמידי התיכון הערבים, ולכך יתכנו השפעות על המוטיבציה ללימודים בבית הספר.

על פי נתוני משרד האוצר אחוז המובטלים הגבוה ביותר שנמדד מאז פרוץ המלחמה הוא בקרב עובדים מהחברה הערבית, מצב משברי זה פוגע בראש ובראשונה בעובדים החלשים או באלה שיש להם קשרים רופפים לשוק העבודה ועשוי להעמיק את תופעת חוסר המעש בקרב צעירים וצעירות ערבים.⁷¹

⁶⁹ בן סימון, ב., קונסטנטינוב, ו., בדראן, א., זוהר, ל., שורק, י. וחדאד חאג'יחיא, נ. (2023). צעירים ערבים בישראל: תמונת מצב 2023. פמ-85-23. מכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל.

⁷⁰ תורג'מן ראובן, מבוגרים-צעירים על רצף הסיכון: סיווג צעירים לפי מדרג הסיכון. מתוך צעירים בישראל: מחקר ועבודת שטח, 2018. ⁷¹ השפעת מלחמת חרבות ברזל על שוק העבודה באוקטובר 2023, אגף הכלכלן הראשי, צוות מחקר - שוק העבודה, משרד האוצר.

המלחמה הנוכחית והמשבר החברתי-כלכלי שהיא מייצרת משפיעים רבות על החברה הערבית בישראל במגוון עצום של היבטים, והשפעות ומגמות הנמצאות עדיין בהתפתחות ובהשתנות מתמדת. במסגרת נייר זה התבצע מיפוי ראשוני של כמה מתחומים אלו, כולל השפעות המלחמה על תחושת השייכות וההזדהות של החברה הערבית עם כלל החברה הישראלית; השפעות על המרחב הווירטואלי והשפעת תכני הרשת והרשתות החברתיות על שיח החברה המשותפת בישראל; אתגרי ההון האנושי בתחומי הטיפול והרווחה והאתגרים הצפויים לאנשי המקצוע בעקבות המלחמה; ומצבם של בני נוער הערבים בצל המלחמה, כולל אתגרים בעבודה עימם.

מהמיפוי הנוכחי עולה המלצה מרכזית, והיא לקדם מחקר מעמיק הרבה יותר אשר יוכל לתת תמונה מעמיקה ומדויקת יותר לגבי השפעותיה של המלחמה בתחומים אלו ואחרים, ולגבי הצעדים בהם יש לנקוט כדי להתאים את השירותים וההתערבויות למצב המשברי שנוצר, כדי להבטיח כי תהליכי הפיתוח החברתי-כלכלי בחברה הערבית, אשר קודמו בעמל רב בשני העשורים האחרונים, לא ייסוגו לאחור.

